

‘WAT STERVENDEN REST IS DE LIEFDE VAN DE MENSEN OM HEN HEEN’

TWEEGESPREK OVER

AUGUSTINUS

Twee hoogleraren hebben hun leven gewijd aan de bestudering van Augustinus. Maar wat heeft deze grote denker voor hen persoonlijk betekend? Twee geleerde mannen laten zich in het hart kijken. Over leven, dood en liefde.

PETER NISSEN EN PAUL VAN GEEST TEKST | SCHILDERIJEN SIMONE MARTINI

Peter Nissen: Volgens mij, Paul, zijn wij geen van beiden erg sombere types. Toch wordt onze vriend Augustinus in de beeldvorming vaak verbonden met de zwaarmoedige lijn in het christendom, alsof hij een gereformeerde mannenbroeder is die voortdurend sombert over de vraag of hij wel uitverkoren is. Augustinus lijkt mij ook niet iemand die bang is voor zijn eigen dood. Hij is wel intens bedroefd als hij goede vrienden en vriendinnen verliest. Dat past bij hem: hij is een gevoelig mens en een mens van relaties. Maar juist die relaties blijven bestaan over de grenzen van de dood heen.

In 1996, bij de uitvaart van Julie en Mélissa, twee slachtoffers van Dutroux, werd een tekst voorgelezen die was gebaseerd op de troostbrief die Augustinus schreef aan zijn vriendin Sapida nadat haar broer was overleden: 'De dood is niets. Ik ben slechts naar de andere kant. Ik ben mezelf, jij bent jezelf. Wat we voor elkaar waren, zijn we nog altijd.' Ik vind het een mooie tekst. Hij duikt nu ook vaak op in uitvaartvieringen. En het lijkt me ook echt een tekst naar het hart van Augustinus. Of maak ik hem nu te vrolijk? Teveel een Augustinus naar mijn beeld en gelijkenis? Of teveel Augustinus-light? Wat denk je?

Paul van Geest: Eerlijk gezegd, Peter, denk ik dat Augustinus het zichzelf niet gemakkelijk gemaakt heeft. Zwaarmoedig wil ik hem inderdaad niet noemen. Daarvoor genoot hij inderdaad te veel van vriendschappen en mensen om zich heen. Bovendien

Augustinus redt een kind een dat van het balkon valt.

ligt aan zijn grote werken als de *Belijdenissen* en *De Stad Gods* zo'n enorme denk- en werkkracht of zelfs ook hartstocht ten grondslag, dat ik een immobiel en futloos makende zwaarmoedigheid bij hem uitsluit.

Eerlijk gezegd is het me ook een raadsel waarom Augustinus in latere tijden is aangewreven dat hij met zijn denken over wie wel en wie niet tot de 'verdoemde massa' behoort, een donkere schaduw over heel Europa heeft geworpen. Het lijkt er in zijn latere werk wel op dat mensen, zelfs als zij alleen maar goed doen, uiteindelijk toch niets kunnen veranderen aan het lot dat God voor hen in petto heeft. Vandaar dan die donkere schaduw, want waar blijft dan de waardering van de individuele vrijheid en verant-

gens door de geschonken, ervaren liefde, beter in het leven komen te staan, met meer vlijt en zin werken, ons brood eten en beter met anderen omgaan: dat is een wens, die Augustinus steeds voor ogen heeft gestaan.

In het verlengde van deze opvatting van liefde ontwikkelde Augustinus zijn ideeën over de 'genade van God'. En om mensen ontvankelijk voor liefde, voor genade te maken, getroostte hij zich veel moeite om zijn lezers van hun *self-centeredness* en eigenwaan vanwege bereikte resultaten af te helpen.

Peter Nissen: Wat goed, Paul, dat je onderscheid maakt tussen de vroegere en de latere Augustinus. Dat vind ik een van de boei-

‘DE DOOD IS NIETS. IK BEN SLECHTS NAAR DE ANDERE KANT. IK BEN MEZELF, JIJ BENT JEZELF. WAT WE VOOR ELKAAR WAREN, ZIJN WE NOG ALTIJD.’

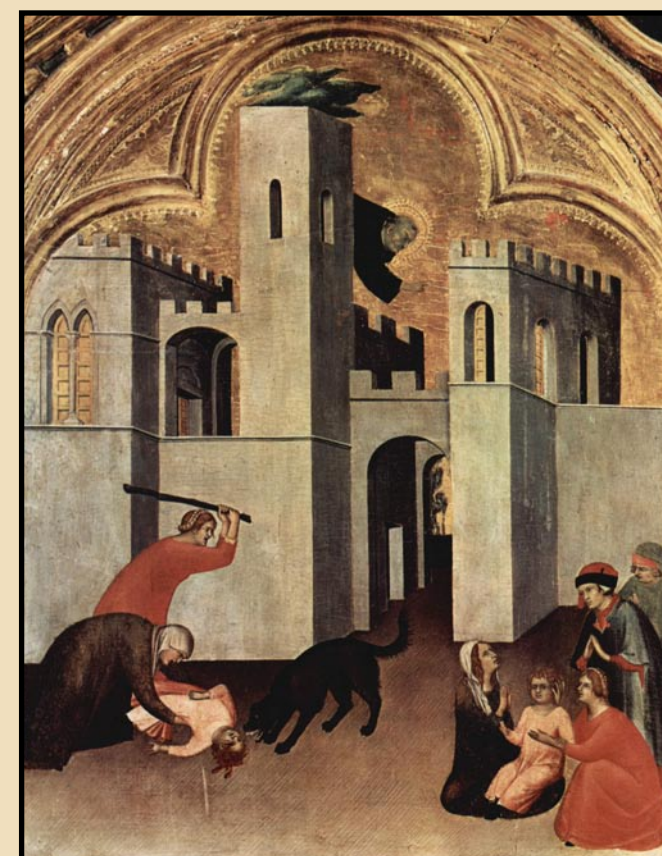
woordelijkheid? Dat was vroeger een beetje de gedachtegang. Maar wat Augustinus volgens mij voor ogen stond was zijn lezers ervan te doordringen dat mensen niet uitsluitend op zichzelf, hun eigen kunnen en hun prestaties moeten zijn gericht. Dat doet hij soms heel indringend, zelfs zo pregnant dat zijn mensbeeld somber lijkt. Maar volgens mij wil hij vooral dat mensen leven vanuit het besef dat alles waardoor wij authentieke en gelukkige mensen worden toch eerst en vooral geschonken is. Talenten zijn ons gegeven.

En als we geluk hebben zijn en worden we ook liefgehad door ouders, vrienden, vriendinnen. Die liefde kunnen we niet afdwingen door het doen van goede werken, zogezegd. Die ontvangen we, zomaar, en nogmaals als we geluk hebben. Dat wij vervol-

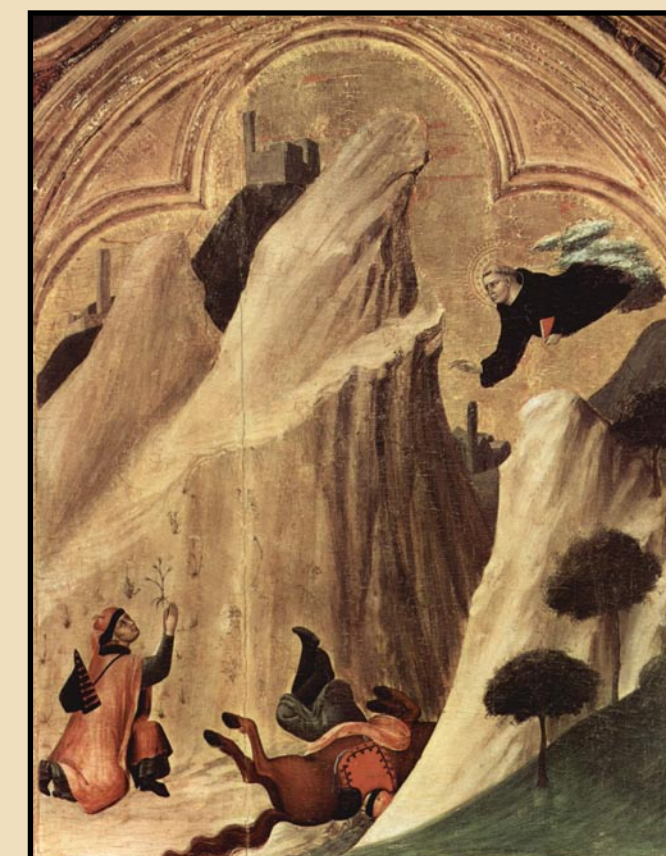
ende aspecten van Augustinus: dat hij altijd een zoekker is gebleven, een dynamische denker, die het zich ook permitteerde om in de loop van zijn leven anders te gaan denken. Bij het lezen van zijn teksten moet je je eigenlijk altijd afvragen: wanneer schreef hij dit, met wie was hij toen in debat, met welke kwesties was hij bezig, wat speelde er in zijn leven?

Hij lijkt voor mijn gevoel in dat opzicht veel op de Engelse theoloog John Henry Newman. In de late geschriften van Newman kun je uitspraken tegenkomen die lijnrecht staan tegenover die van de vroege Newman. Zijn geschriften zijn eigenlijk één pleidooi voor het recht van een mens om in zijn leven van mening te veranderen.

Dat herken ik ook in mijn eigen leven. Soms confronteren men-

Augustinus geneest een kind dat door een hond gebeten is.

Augustinus redt een ruiter die in een ravijn gevallen is.

sen mij met zaken die ik twintig jaar geleden over kerk of geloof geschreven heb en verwijten mij dan een kameleon te zijn. Maar ze ontzeggen mij dan eigenlijk het recht om over dingen anders te gaan denken. Augustinus heeft zijn denken ook steeds ontwikkeld in gesprek met de mensen om hem heen en in relatie met de dingen die in zijn leven speelden. Augustinus dacht in relaties. Dat bepaalt ook zijn denken over de dood. De dood is in zichzelf geen interessant thema. Interessant is wat er door de dood met de relaties tussen mensen gebeurt. Denk je ook niet?

Paul van Geest: Maar, Peter, een ding weet ik zeker: als je met kameleongedrag bedoelt dat ideeën en meningen voortdurend ter discussie mogen staan en mogen evolueren, dan is er alle plaats voor jou in de katholieke kerk. Augustinus zelf legitimeert deze insteek! Dat heeft Newman met zijn grote kennis van de kerkvaders dus niet van een vreemde. Aan het einde van zijn werk over de Drie-eenheid benadrukt Augustinus bijvoorbeeld dat hij meer heeft geprobeerd dan bereikt. Hij raadt zijn lezers aan toch vooral ook bij andere schrijvers te rade te gaan en een eigen mening te ontwikkelen. Juist Augustinus dacht niet in antwoorden, maar in vragen; hij zocht om te vinden en vond om weer verder te zoeken. Rutger Kopland schreef eens: 'Wie een antwoord heeft gevonden, heeft geen goede vraag gesteld.' Dat had het devies van Augustinus kunnen zijn en dit betekent dat zijn denken over God en mens ook voortdurend in ontwikkeling was. Misschien zoeken wij in zijn werk ook wel te veel zekerheden over God en mens, die hij zelf niet wilde en kon geven. Maar goed, ter zake! Het is wel mooi dat wij mogen spreken over een thema, dat juist in een glossy volstrekt ongepast lijkt: de dood. Want juist de dood maakt de glamour en luxe, de feesten van de *rich and famous* waarover in glossy's wordt gesproken,

AUGUSTINUS DACHT NIET IN ANTWOORDEN, MAAR IN VRAGEN; HIJ ZOCHT OM TE VINDEN EN VOND OM WEER TE ZOEKEN

volstrekt betrekkelijk. Toen ik nog in een parochie werkte, was ik met enige regelmaat aanwezig bij mensen die de overgang van deze naar gene zijde moesten maken. Hoe indrukwekkend hun rijkdom en reputatie ook is, wat stervenden rest is de liefde van de mensen om hem heen. Het is afschuwelijk als je moest constateren dat die er niet was. En hoe onbeschrijflijk mooi was het als deze wel ontwaard kon worden. Het is ook precies wat jij zegt naar aanleiding van Augustinus' brief aan Sapida. Hij laat daarin inderdaad zo indringend voelen dat de scheidslijn tussen het leven hier en het leven na de dood flinterdun is, omdat de geest van de levende en de geest van de overledene toch met elkaar verbonden blijven. Die geestelijke verbondenheid beschrijft hij zo indringend dat er haast geen plaats meer is voor verdriet. Maar dat roept bij mij ook vragen op. Want als mensen echt van elkaar gehouden hebben, blijft de pijn en het verdriet om de afwezigheid van de geliefde heel lang heel wezenlijk. En omgekeerd ook: als mensen een slechte relatie hebben gehad en een van hen gaat dood, dan is er sprake van een bevrijding die door de mensen die liefhebben niet geproefd wordt. Hoe zit dat? Gaat Augustinus daar niet wat te gemakkelijk mee om?

Peter Nissen: Augustinus schreef natuurlijk wel in een tijd waarin het moderne fenomeen van de 'eenzame dood' nauwelijks voorkwam. Nu worden in grote steden met enige regelmaat, vaak bij toeval, mensen gevonden die al weken of maanden dood zijn. Ze zitten in hun flatje al weken dood in een stoel zonder dat ook maar iemand hen gemist heeft. Hooguit viel het de postbode op dat de post zich op de deurmat opstapelde. Maar niemand was erbij toen deze mensen zijn overleden.

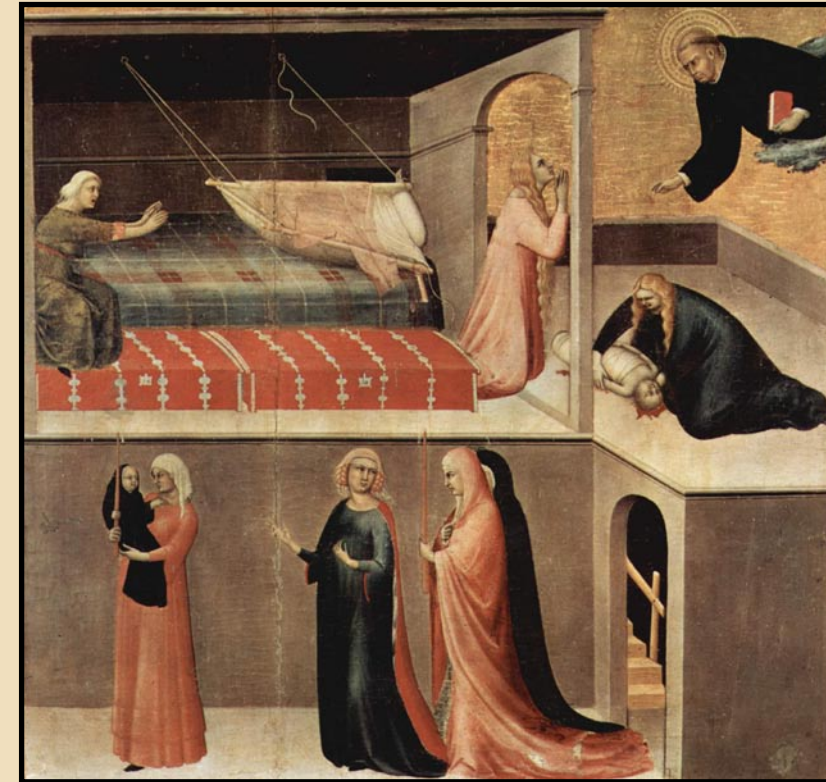
Dat kwam in Augustinus' tijd maar zelden voor: sterven was, om het duur te zeggen, een sociaal ritueel; er stonden mensen rondom het sterfbed en aan het sterven werd met rituelen betekenis gegeven. Toch zijn voor Augustinus uiteindelijk niet die rituelen doorslaggevend voor de betekenis van het sterven, maar de relaties die de stervende heeft. En daarbij is de relatie met God de diepste, de meest ongrijpbare en meteen ook de belangrijkste. Die relatie geeft betekenis aan het leven, want die relatie is voor Augustinus waarheid.

Ook waarheid bestaat voor hem in relaties: de relatie tot je eigen innerlijk en vooral – via je innerlijk – de relatie tot God, die ook boven alles relatie is: 'Onrustig is mijn hart, tot het rust vindt in U.' Die rust die het hart vindt in zijn Bron, dus in God, maakt voor Augustinus ook het onderscheid tussen tijd en eeuwigheid betrekkelijk. Als ons hart rust in God, dan treedt het de eeuwigheid binnen en leeft daar. Denk je niet?

Paul van Geest: Het merkwaardige is, Peter, dat Augustinus, toch een mensen-mens bij uitstek, ervoor koos om alleen te sterven. Alleen zijn vriend Possidius kwam af en toe polshoogte nemen in zijn sterfkamer, en dat terwijl relaties in zijn leven zo belangrijk waren. Augustinus had in zijn kamer de boetepsalmen op de muur laten aanbrengen, waarschijnlijk omdat hij zich

zo 'klein' mogelijk wilde maken voor God. Want wie hoogmoedig en vol eigenwaan in het leven aan deze of gene zijde staat, is volstrekt alleen en verstoken van enige vorm van warmte. Maar bang voor de dood was hij niet. Ook toen hij nog niet katholiek was, vond hij de dood een heel natuurlijk gebeuren: 'U bent geboren en u zult moeten sterven', zegt hij heel nuchter in preek 279. Maar hij reageerde er zelf wel telkens anders op. Over de dood van zijn vader praat hij nauwelijks: hij zegt in de *Belijdenissen* alleen dat zijn vader zijn moeder wel wat beter had mogen behandelen.

Wat echt een schok voor hem moet zijn geweest, was de dood van een jeugdvriend. Ook omdat hij niet bij diens sterven aanwezig was, bleef hij lange tijd vervuld van pijn en rouw. Dat beschrijft hij heel intens. Na de dood van zijn vriend weet hij ook niet waar hij het zoeken moet: hij gaat zwerven en komt er dan achter hoe niet-vervullend het leven op aarde eigenlijk is. En als zijn moeder Monnica sterft, wil hij er geen traan om laten. Een beetje stoïcijns, maar innerlijk voelt hij een immens verdriet. Pas na jaren komen de tranen los. Dan pas rondt hij zijn rouwproces af. Maar je moet ook letten op wat Augustinus niet zegt. Over de

Augustinus geneest een kind dat uit z'n hangmat is gevallen.

dood van zijn zoon Adeodatus schrijft hij nauwelijks iets; hij zegt alleen dat hij had gewild dat deze hem in alles zou hebben overtroffen. Dat is een zin die mij in mijn hart heeft geraakt: natuurlijk wil je dat het met je kinderen goed gaat en natuurlijk kun je er nauwelijks over praten als een kind van jou sterft. Dat is volgens mij het ergste wat ouders kan overkomen. Dan houdt alles op. Maar ik zeg dit, Peter, om aan te geven dat ik het zo mooi vind dat Augustinus enerzijds niet bang is voor de dood omdat hij gelooft, voorvoelt haast, dat zijn dierbaren in het licht van de voor hem nog zo onbegrijpelijke God vertoeven. In een brief aan Caecilianus noemt hij de dood ook niet het einde van een goed leven, maar een overgang naar een beter leven. Anderzijds wil hij ons laten zien dat hij verdriet heeft, jarenlang, als hij dierbaren moet missen. Zoals hij ook aan Sapida schrijft dat het onverteerbaar is dat de stem en het gezicht van haar gestorven broer nu definitief aan haar waarneming zijn onttrokken. Zit daar nu niet een merkwaardige spanning in?

Peter Nissen: Ja, Paul, een merkwaardige spanning is het, maar misschien wordt die wel overwonnen door de gedachte dat Augustinus uiteindelijk mateloos van het leven hield. En dat leven voor hem identiek is aan liefde en liefde identiek is aan God. Die gedachte zorgt ervoor dat hij enerzijds niet bang is voor de dood, want de liefde – lees God – reikt tot over de dood heen, en dat hij anderzijds toch diep bedroefd kan zijn om het overlijden van een vriend.

Er is wel eens gezegd dat het bijbelse woord 'God is liefde' uit de eerste Johannesbrief voor Augustinus omkeerbaar was: de liefde is God. En pas als de liefde helemaal verdwenen is, dan is er sprake van dood. 'Het verlies van de liefde betekent de dood', zegt hij in een mooie preek over psalm 55. In die psalm wordt

gezegd: 'Mijn hart krimpt in mijn binnenste, doodsangst heeft mij bevangen.' Welnu, die doodsangst, zegt Augustinus, is de angst om de liefde te verliezen. Die liefde is het leven. En van dat leven hield Augustinus. Daarom blijft hij in die preek ook lang stilstaan bij het psalmvers: 'Had ik maar vleugels als een duif, ik zou opvliegen en neerstrijken.' Dat vers is voor hem een uitdrukking van het verlangen om het leven niet te verliezen. Hij wil opvliegen als een duif, uit louter levenslust. En de duif, zo zegt hij, is het symbool van de liefde. 'Niets is zo vriendelijk als het gekir van een duif.' Anders gezegd: niets is zo bekoorlijk als de liefde, als het leven.

Augustinus is eigenlijk, op de keper beschouwd, helemaal niet zo met de dood bezig. Hij houdt van het leven, het volle leven. Hij is niet iemand van 'memento mori': mens, gedenk te sterven, maar veel meer van 'memento vivere': mens, durf te leven. Leef het leven met volle teugen. Hij zou eigenlijk een leermeester van de levenskunst genoemd kunnen worden, denk je niet, Paul?

Paul van Geest: Maar zeker, Peter! Juist omdat hij zijn leven zo bewust in het perspectief van de eeuwigheid leidde, beleefde hij des te bewuster het hier en nu. Iemand die weet dat hij niet lang meer te leven heeft, wordt zich veel bewuster van de schoonheid van een geur, een kleur, een bloem, een melodie, een aanraking of een omhelzing dan iemand die (nog) niet in dit perspectief van de naderende dood en de eeuwigheid leeft. Dat is me vaak opgevallen in de tijd dat ik, werkzaam in een parochie in Rotterdam-Oost, bij stervende mensen werd geroepen. Augustinus houdt de herinnering hieraan zeer levend.

Wist jij trouwens dat Augustinus in zijn jonge jaren de logische conclusie helemaal niet wilde trekken dat als God liefde is, liefde dus God is? Waarschijnlijk vond hij de menselijke liefde niet zuiver genoeg. Maar daar kwam hij, precies zoals jij zegt, als bisschop wel helemaal van terug. Toen was de liefde van God niet meer 'iets' van de bovennatuur en de liefde tussen mensen iets van de natuur. Dan maakt hij die scheiding tussen bovennatuur en natuur niet meer.

Dat heeft natuurlijk geweldige consequenties: niet degene die dikke theologische boeken schrijft, maar mensen die onbaatzuchtig, ten koste van zichzelf, empathisch en liefdevol omgaan met degenen die zij ontmoeten, komen God bij uitstek op het spoor. Als onbegrijpelijke. Want dat is liefde: onverdiend en onbegrijpelijk. Maar vooral: genezend en vervullend aan deze en gene zijde, zoals Augustinus zegt.

↑ Peter Nissen (1957) is hoogleraar Cultuurgeschiedenis van de religiositeit aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

↑ Paul van Geest (1964) is hoogleraar-directeur van het Centrum voor Patristisch Onderzoek, een onderzoeksinstituut van de Faculteit der Godgeleerdheid van de VU en van de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg.

↑ De beelden bij dit artikel maken deel uit van een houten triptiek (ca. 1328) van Simone Martini (1284-1344) waarop scènes uit het leven van de heilige Augustinus afgebeeld zijn.